

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Ірини Геннадіївни Бухтіярової на дисертацію Ігоря Юрійовича Буранова на тему «Юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб», представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження булінгу (цькування) серед дітей зі статусом внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є надзвичайно гострою. Війна та вимушене переселення створюють комплексні психосоціальні проблеми, які роблять цю категорію дітей особливою групою ризику. Діти ВПО вже пережили серйозний стрес: загрозу життю, втрату рідного дому, звичного кола спілкування, а іноді й близьких людей. Якщо у новій школі чи громаді вони стикаються з булінгом, це викликає повторну травматизацію – повторну психологічну травму. Це катастрофічно впливає на їхнє психічне здоров'я, викликаючи депресію, тривожність та деструктивну поведінку.

Булінг щодо дітей ВПО часто має унікальні тригери (причини), з якими раніше українська система освіти не стикалася в таких масштабах. Регіональні особливості мовлення (наприклад, використання російської мови, суржику або специфічного діалекту) часто стають причиною насмішок. Втрата майна батьками, проживання в орендованому житлі, скромніший одяг чи гаджети порівняно з місцевими однолітками – можуть бути чином виникнення упереджене ставлення. Успішна інтеграція ВПО у нові громади – це запорука національної єдності та соціальної стабільності. Школа є головним майданчиком для такої інтеграції. Якщо дитина стикається з неприйняттям і цькуванням, процес адаптації руйнується. Це призводить до ізоляції не лише самої дитини, а й усієї її родини, яка закривається від нової громади.

Попри наявність антибулінгового законодавства в Україні, більшість методик розраховані на «класичні» ситуації цькування. Вчителям бракує знань про те, як працювати з дітьми, що мають психологічну травму, та як розрізнити

звичайний конфлікт однолітків від ксенофобського чи дискримінаційного тиску на фоні статусу ВПО.

Сьогодні більшість досліджень базуються на загальній статистиці булінгу або на фіксації окремих волонтерських кейсів. Не вистачає глибокого аналізу динаміки: як саме статус ВПО впливає на позицію дитини в колективі (чи частіше вони стають жертвами, чи, навпаки, проявляють захисну агресію), та які превентивні програми є дійсно ефективними в умовах воєнного стану. Окрім цього, на сьогодні комплексного дослідження, присвяченого юридико-психологічним засадам протидії булінгу дітей ВПО, не проводилося

Отже, актуальність теми зумовлена необхідністю створення безпечного освітнього середовища для дітей ВПО в умовах триваючого військового конфлікту в Україні. Захист цієї вразливої категорії від булінгу є важливим не лише для збереження їх психічного здоров'я, а й для успішної інтеграції внутрішньо переміщених сімей у нові соціокультурні громади, що є стратегічним завданням для держави. Таким чином, зазначене обумовлює актуалізацію комплексного інтегративного дослідження протидії булінгу дітей ВПО в площині юридичної психології та зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у ґрунтовному аналізі правових і психологічних механізмів запобігання та протидії булінгу щодо дітей ВПО, визначення особливостей їх правового захисту, виявлення причин і факторів, що сприяють виникненню цькування, а також розроблення ефективних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики діяльності закладів освіти, органів державної влади, правоохоронних органів і психологічних служб

З огляду на це, обрана І.Ю. Бурановим тема дисертаційного дослідження «Юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб» є досить актуальною, оскільки присвячена важливим питанням сьогодення щодо формування науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності захисту прав дітей ВПО, створення безпечного освітнього середовища, удосконалення профілактики булінгу та забезпечення належної психологічної підтримки дітей, які пережили вимушене переселення внаслідок збройної агресії. Натомість комплексне поєднання юридичного та

психологічного підходів дозволить формувати та реалізовувати більш ефективну державної політики у сфері захисту прав дитини, соціальної інтеграції та підтримки дітей ВПО.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Науковий рівень і публікації здобувача на підставі аналізу та порівняння між собою за змістами є взаємовідповідними та відображають зміст і сутність однієї наукової проблематики, що безперечно свідчить про глибоке й ґрунтовне опрацювання теми, її об'єкта й предмета. Вступ характеризується високим рівнем аргументації щодо необхідності опрацювання основних структурних елементів дисертації, вказується їх взаємопов'язаність та компліментарність одне відносно одного, аналіз змісту, висновків до кожного розділу та загальних висновків до роботи свідчить про правильність вибору інструментарію наукового дослідження, його влучність та можливість викладу шляхів розв'язання основних проблем саме завдяки високому науковому рівню відповідної дисертаційної праці.

Основні наукові результати дисертаційної роботи опубліковано в 12 наукових працях, зокрема в чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, а також у 7 тезах наукових доповідей та 1 аналітичному огляді.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Низка положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, що викладені в дисертаційному дослідженні І.Ю. Буранова, отримано вперше або суттєво вдосконалено. Вони мають достатній ступінь наукової новизни. Наукова новизна отриманих результатів впливає з актуальності теми дослідження. Вона полягає також у тому, що сама кваліфікаційна наукова праця присвячена комплексному дослідженні проблеми булінгу щодо дітей ВПО крізь призму взаємозв'язку правових та психологічних аспектів їх захисту в умовах воєнного стану в Україні.

Так, здійснено теоретичне узагальнення, сформульовано висновки та рекомендації для вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав дітей ВПО, розроблення локальних політик закладів освіти щодо створення

безпечного освітнього середовища, підготовки методичних рекомендацій для педагогів, психологів, соціальних працівників і працівників правоохоронних органів, а також під час професійної підготовки майбутніх юристів, психологів і педагогів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням щодо виокремлення юридико-психологічних засад протидії булінгу дітей ВПО, в якому сформульовані вперше наукові положення і рекомендації, які мають важливе теоретичне та практичне значення.

Варто відзначити проведений автором ґрунтовний аналіз наявних наукових праць за обраною проблематикою, який демонструє глибоке розуміння сучасних тенденцій доктрини та правозастосування за відповідним напрямом. Такий комплексний підхід до вивчення теоретичного підґрунтя засвідчує ретельність підготовки дослідження та його відповідність сучасному рівню розвитку юридико-психологічної науки.

З метою захисту прав дітей ВПО та створення безпечного середовища для їх адаптації розроблено та реалізовано авторський проект «Проти#дій булінгу! Хто мій безпечний друг?», який довів, що ефективна протидія булінгу потребує комплексного поєднання нормативно-правових, організаційних, психологічних і комунікаційних інструментів.

У дисертаційному дослідженні сформульовано низку положень, що мають важливе значення для науки адміністративного права, юридичної психології та діяльності соціальних служб, закладів освіти, Національної поліції.

Таким чином, дисертаційне дослідження І.Ю. Буранова здійснене на високому теоретичному та методологічному рівнях. Висновки, положення, рекомендації та пропозиції дисертації, відповідають вимогам Положення на здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими та логічними, мають достатній ступінь наукової новизни і практичне значення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість положень, висновків, рекомендацій і пропозицій дисертаційного дослідження

І.Ю. Буранова не викликають жодних сумнівів. Вони логічно слідують із тексту дисертаційного дослідження та базуються на власних судженнях автора, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Пропозиції, запропоновані дисертантом, стосовно підвищення ефективності діяльності державних інституцій щодо протидії булінгу дітей ВПО мають важливе теоретичне та практичне значення.

Дисертаційне дослідження узгоджується з основними положеннями Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки; положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015 від 24 березня 2021 року); Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 року № 708-р); Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); плану науково-дослідницьких робіт Національної академії внутрішніх справ.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Результати наукового пошуку, що виносяться на захист, отримані завдяки застосуванню комплексу загальнонаукових і спеціальних методів. Теоретичні положення, умовиводи та практичні пропозиції наведені у роботі відзначаються належним ступенем теоретичного обґрунтування та емпіричного підтвердження. Дисертант виявляє системне розуміння досліджуваної проблеми, що базується на всебічному вивченні нормативно-правової бази, судової практики, узагальненні правозастосовного досвіду.

Емпіричну основу дослідження становлять результати аналізу даних офіційної статистики, здійснення судової практики розгляду справ за статтею 173-4 КУпАП відповідно до звітів судів першої інстанції.

Виокремлення психологічних засад протидії булінгу здійснювалося за допомогою застосування психодіагностичної методики «Агресивна поведінка» (Е. Ільїн, П. Ковальов). Загальна вибірка склала 838 дітей, серед яких 231 внутрішньо переміщена дитина. У ході опитування були залучені респонденти з м. Києва, Київської, Хмельницької, Сумської, Дніпропетровської, Львівської, Закарпатської, Запорізької, Житомирської, Івано-Франківської, Миколаївської, Волинської, Донецької, Полтавської, Харківської, Вінницької, Кіровоградської, Херсонської та Одеської областей, Автономної Республіки Крим.

Автор зазначає, що обрана методологія й відповідний концептуальний підхід, з урахуванням окреслених завдань і мети дослідження, амбітних цілей щодо розв'язання основних наукових завдань дозволили фундаментально підійти до питання тлумачення загально-правових і спеціальних категорій, окреслити всі необхідні елементи юридико-психологічних явищ і підкреслити не лише актуальність відповідної теми та виокремити й загострити увагу читача на найбільш проблемних питаннях, а й запропонувати ймовірні шляхи їх розв'язання найбільш ефективними інструментами.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Теоретичне значення положень дисертаційного дослідження полягає в тому, що воно містить новітні визначення основних понять, термінів і явищ, що безпосередньо стосуються юридико-психологічних засад протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб, а й з огляду на необхідність подальшого вдосконалення відповідних засад в межах науки адміністративного права. Сформульовані в дисертаційному дослідженні положення, висновки, рекомендації та пропозиції впроваджено та може бути використано в:

науковій діяльності – під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проектів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 10. 04. 2026 № 99-нд);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Соціальна психологія», «Психологічне забезпечення юридичної діяльності», підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 10. 04. 2026 № 98-оп);

– *практичній діяльності* – у процесі професійного навчання поліцейських відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності (акт впровадження відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві від 10. 04. 2026; акт впровадження відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у Київській області від 14. 04. 2026); у процесі організаційної та прикладної діяльності протидії булінгу серед дітей (акт впровадження Центру позашкільної освіти Дарницького району м. Києва від 09. 04. 2026; акт впровадження Будинку дитячої та юнацької творчості «Дивоцвіт» від 13. 04. 2026; акт впровадження Дитячої телевізійної академії «33 канал KIDS» від 08. 04. 2026; акт впровадження ГО «Всеукраїнське об'єднання протидії булінгу! Мої безпечні друзі!» від 06. 04. 2026).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертація написана українською мовою, відповідає вимогам, що висуваються до підготовки такого виду робіт. Складається з анотації, вступу, трьох розділів, що охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 324 сторінки, з яких основний текст – 281 сторінка. Список використаних джерел містить 214 найменувань на 24 сторінках. Додатки викладено на 43 сторінках.

Анотація у стислій формі містить основні тези дисертаційного дослідження, викладена українською та англійською мовами.

Розділ 1 «Булінг як теоретико-прикладна проблема юридичної психології» складається з трьох підрозділів:

Підрозділ 1.1. «Соціальна сутність та психологічна детермінація феномена булінгу», присвячено ґрунтовному дослідженню феномена булінгу. Визначено

булінг як системний соціальний феномен, що виходить за межі міжособистісного конфлікту та детермінується сукупністю багаторівневих чинників. Встановлено, що булінг функціонує як деструктивний механізм встановлення групової ієрархії та розподілу влади, де приниження жертви конвертується у підвищення статусу агресора.

Підрозділ 1.2. «Історичні витоки та сучасний стан нормативно-правового забезпечення протидії булінгу в практиці суспільних відносин», в якому узагальнено історичний розвиток, зарубіжний досвід та вітчизняна практика. Доведено, що протидія булінгу є результатом еволюції гуманістичних цінностей і трансформації правового статусу дитини. Обґрунтовано наявність проблеми узгодженості правозастосування та недостатнього врахування потреб вразливих груп, зокрема дітей ВПО, що в свою чергу зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства, зокрема у частині криміналізації тяжких форм булінгу, регулювання кіберпростору та розширення суб'єктного складу відповідальності.

Підрозділ 1.3. «Соціально-психологічні детермінанти виникнення булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб», в якому встановлено, що соціально-психологічні витоки феномена булінгу формуються на перетині індивідуальної травматизації переміщених дітей та реактивних механізмів середовища, яке приймає. Доведено, що вимушене переміщення призводить до руйнування звичної життєвої стабільності дитини, формуючи підвищену вразливість та надалі послаблює механізми психологічної адаптації, внаслідок чого дитина може демонструвати як замкнутість і соціальну ізоляцію, так і захисну агресивність, що підвищує ризик її віктимізації.

Розділ 2 «Юридико-психологічна характеристика булінгу внутрішньо переміщених осіб» складається з двох підрозділів:

Підрозділ 2.1. «Методологічний інструментарій дослідження феномена булінгу дітей в освітньому середовищі», в якому узагальнення методологічних підходів до вивчення булінгу дітей в освітньому середовищі дозволило встановити, що ефективне розв'язання цієї проблеми можливе лише на основі інтегративного юридико-психологічного підходу. Доведено необхідність

поєднання інструментарію юриспруденції та методів емпіричної психології для виявлення як об'єктивних дефектів правового регулювання, так і суб'єктивних чинників агресії.

Підрозділ 2.2. «Особливості правового регулювання та актуальних тенденцій поширення булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб», в якому надано детальний аналіз судової статистики. Надано пропозиції впровадження спеціалізованих протоколів групової профілактики ч. 2 ст. 173-4 КУпАП, враховуючи колективний характер цькування.

Розділ 3 «Шляхи та напрямки удосконалення процесу протидії булінгу внутрішньо переміщених осіб» складається з двох підрозділів:

Підрозділ 3.1. «Організаційні та психолого-педагогічні напрями удосконалення протидії булінгу дітей вимушених переселенців», в межах якого обґрунтовано потреба у подальшій нормативній узгодженості між суб'єктами реагування та інтеграції їхньої діяльності з програмами психолого-педагогічного впливу. Доведено, що ефективна протидія булінгу дітей вимушених переселенців має ґрунтуватися на поєднанні трьох ключових векторів: інституційного, соціально-інтегративного і професійно-корекційного.

Підрозділ 3.2. «Зміст та реалізація заходів авторського Проекту «Проти#дій булінгу! Хто мій безпечний друг?», присвячений авторському проекту, який виступає прикладом інтегрованої моделі, яка еволюціонувала від ініціювання законодавчих змін до створення сталої платформи соціально-правової профілактики булінгу.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження І.Ю. Буранова на тему «Юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб» доречно використовувати для підвищення рівня правової культури та у процесі професійного навчання поліцейських відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності, у процесі організаційної та прикладної діяльності протидії булінгу серед дітей; в освітньому процесі закладів вищої освіти, науково-дослідних розробках наукових установ, при підготовці наукових праць, плануванні досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. У цілому позитивно оцінюючи кваліфікаційну наукову працю, необхідно звернути увагу на окремі дискусійні питання, що потребують додаткової аргументації, пояснень у ході публічного захисту або спрямовані на їх врахування в подальшій науковій роботі, зокрема:

1. Дисертант наводить статистику, згідно з якою 75% притягнутих до відповідальності за булінг — це жінки (матері). Хоча автор констатує цей факт, у роботі може бути недостатньо розроблено правовий механізм подолання цієї асиметрії. Хотілось би почути, які саме зміни до законодавства чи методичні рекомендації для поліції пропонує автор, щоб забезпечити паритетну відповідальність обох батьків.

2. У порівняльному аналізі (Додаток А) автор зазначає, що в США та Швеції відповідальність може нести школа або муніципалітет (позбавлення фінансування, виплати жертві). В Україні ж відповідальність несуть лише фізичні особи. Зауваження стосується того, чому автор не запропонував запровадити фінансові санкції саме для закладів освіти як юридичних осіб за нестворення безпечного середовища.

3. Автор критикує чинну «Типову програму для осіб, які вчинили булінг» за надмірний універсалізм та пропонує доповнити її модулем щодо подолання ксенофобії. В той же час, чи не призведе надмірне дроблення програми на специфічні модулі (для ВПО, для релігійних груп тощо) до ускладнення роботи соціальних педагогів, і чи не краще розробити єдину методику розвитку емпатії до будь-якої «інакшості»?

Разом з тим, наведені вище зауваження та пропозиції в основному мають дискусійний характер і слугують підставою для плідної та конструктивної наукової дискусії під час публічного захисту дисертаційної роботи й не впливають на високу наукову цінність дисертаційного дослідження. За своєю актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною значущістю отриманих результатів робота є суттєвим внеском у науку філософію права.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час рецензування дисертаційного дослідження й опрацювання наукових публікацій І.Ю. Буранова

фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертація є оригінальною, самостійно виконаною працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертаційна робота Ігоря Юрійовича Буранова на тему «Юридико-психологічні засади протидії булінгу дітей внутрішньо переміщених осіб», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним і завершеним науковим дослідженням.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих дисертантом результатів, дисертація відповідає спеціальності 081 – Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261, Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 р. № 40 і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Буранов Ігор Юрійович – на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право зі спеціальності 081 – Право.

Рецензент:

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту

права та психології

Національної академії внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

Ірина БУХТІЯРОВА

